

ВОЈИСЛАВ Б. МИОКОВИЋ *

СРЂАН Љ. ШЉУКИЋ **

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Нови Сад

УДК 338.43:316.323.72

(497.1), „1945/1953”

Монографска студија

Примљен: 12.03.2012

Одобен: 16.05.2012

РАЗАРАЊЕ СОЦИЈАЛНОГ КАПИТАЛА НА ПРИМЕРУ АГРАРНЕ ПОЛИТИКЕ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ (1945-1953)***

Сажетак: Овим се радом настоји допринети појашњењу појма социјалног капитала и његовом разумевању кроз конкретна, манифестна, друштвена збивања. Са једне стране, он представља анализу аграрне политике комунистичких власти у Југославији и њене последице у периоду 1945-1953. године, док је са друге стране, истовремено, јасно упозорење на последице неодговорне политике друштвене елите која се огледа у губитку поверења, односно социјалног капитала. Њиме се уједно указује и на постојање једног традиционалног односа неповерења, који се услед специфичних историјских околности на нашим просторима, успоставио између народа (сељаштва, које је чинило три четвртине становништва) и државе, те на могућности и начине обнављања социјалног капитала.

Кључне речи: аграрна политика, држава, Југославија, Комунистичка партија Југославије, сељаштво, социјални капитал

Живећи у материјалистичком свету, константно „бомбардовани” појмом капитала као нечим што је искључиво материјално (техничко) и/или чулно опипљиво, појам социјалног капитала се многима може

* voja.miokevic@gmail.com

** ssljukic@yahoo.com

*** Рад је резултат пројекта број 179053, који финансира Министарство просвете и науке Владе Републике Србије.

учинити збуњујућим. Међутим, социјални капитал, посматран кроз вредносни ниво као темељна нит за успостављање стабилних друштвених заједница, успостављање друштвеног поверења, као и за разумевање значајних токова друштвеног живота, сигурно да је неизоставан у савременим социолошким разматрањима.

Ми ћемо у наставку рада видети да се истоме приступа на различите начине, али да је свим одређењима заједнички вредносни ниво, односно посматрање социјалног капитала као невидљиве нити која се касније материјализује на друштвеној сцени као, на пример, (не)стабилност друштвених заједница.¹

Марксистичка теорија, касније трансформисана у комунистичку идеологију, ће нам бити од великог значаја у наставку рада будући да ћемо управо кроз њену „материјализацију на терену”, те однос који ће се преко ње успоставити између државе (комунистичке власти), на једној, и сељаштва на другој страни, сагледати како је дошло до разарања социјалног капитала у Србији. Када спомињемо „материјализацију” комунистичке идеологије, пре свега мислимо на пројекте попут колонијације, колективизације, обавезног откупа пољопривредних производа, а све у циљу убрзане индустријализације. Видећемо како су ови процеси довели до разарања и овако крхког социјалног капитала.

Шта је (социјални) капитал?

И поред тога што социјални капитал, као концепт у социолошким истраживањима, постаје све значајнији, можемо рећи да ни међу самим социолозима нема апсолутне сагласности око његовог дефинисања. Разлози су сигурно у чињеници што је, кроз историјски развој социолошке мисли, овај концепт коришћен у разноразним приликама са различитим значењима. Сама популарност овог концепта последњих деценија довела је и до (зло)употребе социјалног капитала при објашњењима разноразних облика људског индивидуалног и колективног понашања (Лин, 2004).

Додатну збуњеност ствара и интердисциплинарна употреба појма „социјални капитал”. Тако имамо, на пример, социологе или антропологе који ће овај појам покушати да објасне кроз анализу норми, друштвених мрежа и организација, док ће економисти своју анализу усмерити на институције и уговоре посматрајући њихов утицај на инвестиције, економску добит и сл..

¹ Видети више у: Патнам, Роберт (2008): *Куглати сам - слом и обнова америчке заједнице*, Mediterran publishing, Нови Сад

Као што смо претходно и споменули, социјални капитал ће се одређивати на различите начине. Маркс (Karl Marx) ће у својој теорији капитал посматрати као друштвени однос успостављен између оних који поседују средства за производњу и оних који поседују само радну снагу, те немајући другог избора постају најамна радна снага. Међутим, како се временом теорија буде трансформисала у идеологију, овај начин сагледавања социјалног капитала ће нестати. Разлоге тога би првенствено требало тражити у субверзивном карактеру класног поимања капитала (Шљукић, 2008: 90).

Амерички социолог Лин Нан истиче да је дефинисање капитала код Маркса могуће на још два начина. Са једне стране имамо капитал као „вишак вредности” који се задржава у рукама капиталиста; са друге стране, капитал је „инвестиција”, односно процес који је нужен за производњу капитала као „вишка вредности”. Једноставније говорећи - капитал представља инвестицију са очекиваним повраћајем, добитком (Лин, 1999: 29-30).

Овакво тумачење Лин ће одредити као „класичну теорију капитала”. Он даље истиче да је социјални капитал инвестиција у социјалне односе са очекиваним добитима, при чему разликујемо социјални капитал јединке или појединца и социјални капитал групе. Свака инвестиција на личном, доноси добитке и на колективном нивоу. Лин касније истиче: „Социјални капитал је инвестиција у социјалним односима од стране појединца кроз коју они остварују приступ уграђеним ресурсима ради повећавања очекиваног повраћаја инструменталне или изражајне акције” (Лин, 1999: 39).

Истичући да постоје различите форме капитала, Роберт Патнам (Robert Putnam), као основну идеју код социјалног капитала износи мрежу повезаних норми које имају одговарајућу реципроцитетну вредност. Вредност важи како за микро (појединца), тако и за макро ниво (групу), па се сходно томе сам повраћај након улагања у социјални капитал може посматрати на два нивоа (Putnam, 2001: 41-51). У својој књизи *Куглати сам - слом и обнова америчке заједнице* (2008), Патнам ће изнети становиште о слабљењу социјалног капитала у САД последњих деценија.

Патнамово становиште Лин Нан неће прихватити сматрајући да је дошло само до „премештања основа социјалног капитала”. Неспорно је да је дошло до слабљења у оним деловима америчког друштва која Патнам посматра (у контексту грађанског друштва, грађанског ангажовања, те друштвених односа група и организација утемељених на волонтеризму), међутим, ако се посматра развој интернета и повезивање људи пре-

ко њега, онда, истиче Лин Нан, можемо са правом говорити о експанзији социјалног капитала. Присуствујемо рађању новог доба у којем се социјални капитал утемељује у новим формама социјалних односа и веза које се успостављају (Лин, 1999).

Француз Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu), у свом раду *Forms of capital* (1997), сам капитал одређује као акомулирани рад (у материјалној или „уједињеној” форми) који, усвојен на приватној основи поседника или групе поседника, омогућава истима да присвоје друштвену енергију у форми живог рада („отелотворење” капитала).

Он разликује три врсте капитала: економски (који је уједно и основа осталих), културни и социјални. Међусобно су повезани и оно што је посебно карактеристично за њих је могућност конвертовања (трансформације) - како једног капитала у други, тако и једног капитала у конкретна добра - и могућност њихове институционализације (Bourdieu, 1997). Бурдије социјални капитал дефинише као збир стварних или потенцијалних ресурса који су повезани са поседовањем трајне мреже мање или више институционализованих односа узајамног познавања и признавања - другим речима, чланство у групи омогућава сваком члану исте подршку колективно-поседовног капитала, „препоруку” за кредит, у различитим значењима те речи (Bourdieu, 1997).

Кристијан Гротер (Christiaan Grootaert) истиче да се социјални капитал мора посматрати како на микро, тако и на макро нивоу, будући да су исти у међузависности. Он представља и улагање и добит. Однос акција-реакција (улагање-добит), захтева одређено време. Некада су потребне и читаве генерације једног друштва да би се социјални капитал успоставио и постао потпуно ефикасан.

Социјални капитал на макро нивоу може имати негативне утицаје на социјални капитал микро нивоа. То се посебно види у транзиционим, пост-социјалистичким друштвима где су институције разрушене. Нагли нестанак владиног утицаја и контроле економских токова довео је до разарања поверења између државе и народа, присиљавајући људе да се окрену локалним мрежама и неформалним удружењима (Grootaert, 1998).

Фукујама (Francis Fukuyama) ће социјални капитал одредити као скуп неформалних норми које промовишу сарадњу између два или више појединаца, остављајући тако могућност да се дефинисању социјалног капитала приступи од једноставних - однос два човека, па све до сложенијих нивоа - нпр. религија (Fukuyama, 2000: 3).

Социјални капитал као (не)поверење

Један од неизоставних појмова, када говоримо о социјалном капиталу, јесте поверење. Поверење се најједноставније, у контексту социјалног капитала, може одредити као емпиријски показатељ истог.² Оно се може посматрати од нивоа односа два човека, преко односа група, па све до нивоа државе. То је за наш рад од посебног значаја будући да ћемо у наставку показати како је управо поверење (из)губљено у периоду након успостављања комунистичке власти кроз однос држава - сељаштво. Но, да се за сада задржимо на ближе одређењу социјалног капитала и поверења кроз примере већ споменутих аутора.

Иако код Патнама поверење није део дефинисања социјалног капитала, он ипак истиче да је оно изузетно блиска последица, те да се због тога може сматрати као замена (Putnam, 2001: 41).

Слично размишљање износи и Фукујама, говорећи да се социјални капитал може посматрати кроз „радијус поверења”, односно, круг људи код којих су заједничке норме функционалне (Fukuyama, 2000: 3-4). За разлику од устаљеног мишљења да поверење има искључиво позитивни утицај за групу и/или друштво, Фукујама тврди да оно може у великој мери и онемогућити развој исте, односно спречити успостављање „нормалних” односа чланова групе са спољашњим светом. Социјални ресурси, друштвено ангажовање и поверење, су три основна принципа у истраживању социјалног капитала. Поверење се најједноставније може посматрати као основа међуперсоналних односа и размене на микро (међуперсонално поверење) и макро нивоу (генерализовано поверење). Због тога можемо рећи да је поверење „јавно добро”; *темељ колективне акције* (Лин, 2004).

Полазећи од те одреднице ми ћемо, у наставку рада, кроз конкретне пројекте комунистичких власти, показати како су исти довели до разарања поверења између државе и сељаштва. Наравно, било би потпуно неправедно за однос неповерења сељаштва према држави кривити искључиво комунистичку власт, будући да је неповерење структурални однос који спада у „структуре дугог трајања” (Braudel), те да је могуће препознати и неке друге чиниоце који су имали удела у таквом стању. О томе у наставку.

² Гротер Кристијан ће навести три групе емпиријских показатеља социјалног капитала: индикатори поверења и норме; припадност локалној организацији или групи; и индикаторе колективне акције; у: Grootaert, Christiaan, Bastelaer, Thierry (2001): *Understanding and measuring social capital*, The World Bank, Official Internet site, pp. 23

Однос комунистичке власти и сељаштва - однос (не)поверења

Историјски посматрано, држава је увек имала неповерљив однос према сељаку. Дихотомија село - град, сходно томе „сељаци” - „грађани”, изнедрила је читав низ стереотипа и предрасуда према селу који су касније „контаминирали” и носиоце политичке, интелектуалне и привредне државне моћи, традиционално концентрисане у градовима.

Посматрајући однос српских сељака и државе, видећемо да је њихово неповерење узроковано још једним фактором. Вековима српски сељаци (а тиме и српски народ, пошто грађанства готово да и није било) нису имали своју државу. Живели су или под влашћу Турака, или Хабзбуршке монархије. Тако је сваки чин преваре државе посматран као чин јунаштва, храбрости и отпора. Будући да се такав начин понашања и мишљења преносио вековима, са генерације на генерацију, нереално је било за очекивати да ће он нестати оног момента када српски народ поврати своју слободу. Ипак, остаје нам да се питамо: „Зашто држава није учинила много (а не чини ни данас) да се тај однос поверења поново успостави?”

Разлози за незадовољство и неповерење српских сељака, након успостављања комунистичке власти, додатно су „појачани” чињеницом да су управо сељаци изнели највећи терет комунистичке борбе. Уместо истинског ослобођења „наших народа и народности”, српског сељака је сачекао један од најгорих периода у његовој историји. Сељак је био немилосрдно подвргнут идеолошким захтевима комунистичке партије усмерених ка убрзаној индустријализацији.³ Било је неопходно обезбедити првобитну социјалистичку акумулацију средстава, која ће се после искористити за индустријализацију друштва. Ако узмемо у обзир да се средства у сељачким друштвима могу добити искључиво од сељака, односно од приватног сектора, постаје нам јасно зашто су управо они поднели највећу жртву у „обнови и изградњи земље”.

Аграрна реформа

Прво што су комунистичке власти чиниле у земљама где су долазиле на власт биле су аграрне реформе. Оне су подразумевале одузимање „вишка средстава за производњу” (овде пре свега мислимо на земљу) и стварање јединственог социјалистичког фонда из којег су се касније

³ О индустријализацији у сељачком друштву где су комунисти освојили власт, видети више у делима Николаја Бухарина (Николай Иванович Бухарин) и Јевгенија Преображенског (Евгений Алексеевич Преображенский).

средства распоређивала борцима, породицама палих бораца, итд., или су се пак давала задругама.

Одлука о започињању аграрне реформе донета је још 1944. године на заседању Председништва АВНОЈ-а, мада је она антиципирана и ранијих година рата када су партизани, на територији коју су контролисали, без надокнаде, одузимали имовину „сарадницима окупатора” и забрањивали сељацима да такву земљу узимају под откуп (Митровић, 1999: 129-130). Каснији токови аграрне реформе биће уређени Законом о аграрној реформи и колонизацији, 1945. године, којим је предвиђено: увођење земљишног максимума обрадивог тла на 25-35ха; одузимање, без надокнаде, земље преко новоуспостављеног максимума као и земљиште банака, предузећа, деоничарских друштава, цркава, манастира, задужбина и других верских установа преко 10ха (манастирима од великог историјског значаја омогућено је да задрже 30ха обрадивих површина и исту површину земљишта под шумом); првенство у додељивању земље које се односило на учеснике НОР-а и револуције, ратне инвалиде и породице погинулих бораца, итд. (Додић, 1999: 21-29).

Можемо слободно рећи да су оваквом, чисто идеолошком одлуком, највише погођени сељаци на територији данашње АП Војводине. Више од 80 000 поседа свих врста, који су били носиоци тржишних пољопривредних вишкова и уопште интензивне пољопривредне производње, дошло је под удар аграрне реформе и у потпуности онеспособљено (Павловић, 1997: 59).

Паралелно са аграрном реформом спровођена је и *колонизација* - процес пресељавања људи из неразвијених делова Југославије у развијеније. Колонизација се одвијала и на савезном и на републичком нивоу. На појединим територијама ФНРЈ ова аграрна реформа је била, у низу, трећа за последњих 5 година. Те реформе су углавном користиле владајуће политичке структуре како би одређене етничке заједнице присилили на исељење или промену вере. Највећим делом њима су били погођени Срби. Након рата, КПЈ онемогућава повратак свих прогнаних Срба на територију Косова и Метохије (а нелегално насељене Албанце третирао као аутохтоно становништво), док је колонизација, оно мало Срба који су преживели усташки и муслимански (али и партизански) терор, довела на просторе данашње Републике Србије, слабећи тако српски етнички корпус и стављајући тиме само зарез на усташке претензије ка етнички хомогеној Хрватској (коју ће 40-ак година касније, сарадњом политичког врха СР Југославије и Републике Хрватске и остварити).

Тадашњи министар за колонизацију Сретен Вукосављевић је био један од ретких људи који су указивали на неправедан однос према Србима. Међутим, његови протести и отворено несаглашавање са политиком КПЈ, нису довели до промене постојеће ситуације (Гаћеша, 1995: 256).

Најтежи период настаје средином 1946. године када се ингеренција о одлучивању по питању аграрне реформе и ревизије спуштају на Обласне НОО који су у потпуности заступали интересе Шиптара. Због тога се јаз између Обласног НОО-а и Министарства за колонизацију, по питању Закона о ревизији, продубљивао све више и резултирао одстрањивањем Вукосављевића из владе и укидањем Министарства за колонизацију (Гаћеша, 1995: 434).

Колонизација је, и поред оправдане потребе да се неплодни делови Југославије који су били пренасељени, демографски „ослабе”, пресељавањем становништва у плодније крајеве, а гледајући са становишта дугорочних српских националних интереса, била катастрофалан потез. Она је само потпомогла даљу друштвену дезинтеграцију и полако, али сигурно, урушавање социјалног капитала. Тако смо после деценијског наметања слике о идиличном југословенском друштву, за свега пар месеци доживели распад „јединства” и утонуће „братства” у најкрвавији рат на тлу Европе од завршетка Другог светског рата.

Иако „домаћи комунисти”, за разлику од праксе у СССР, нису укинули приватну својину над земљиштем, исту су, низом државних мера, ограничавали. То се пре свега односи на мере попут: земљишног максимума, забране купопродаје земљишта (чак и када су то биле површине испод дозвољеног максимума), немогућност куповине крупнијих пољопривредних машина, неповољног односа према употреби најамне радне снаге на селу, обавезног откупа пољопривредних производа, прогресивног опорезивања, итд..

Имућни сељаци (сељаци који су поседовали више од осталих), су доведени у најтежи положај. Они су често, сходно бољшевичкој традиционалној терминологији, карактерисани као „кулаци”. Кулак је означавало и „потенцијалног класног и политичког противника државе” и „човека који не испуњава обавезе према држави” и „непријатеља колективизма на селу”. Иако је он практично био синоним за имућнијег сељака, како аграрне мере КПЈ буду постојале све драстичније и неповољније по сељаке, тако ће и сви сељаци који им се супродставе, добијати „етикету кулак”.

Са економског становишта, нема никаквих оправдања за упорно ограничавање управо оног дела сељаштва које је било у прилици да

највише производи. Реформа је такве поседе расцепкала стварајући мале аутархичне јединице које су биле у проблему да задовоље своје индивидуалне потребе, те о производњи вишкова „није било ни говора”.

Пре него што пређемо на друге мере које је КПЈ спроводила на селу, можемо рећи да се целокупна аграрна политика стварала и реализовала мимо воље и одобравања сељака. У оваквим околностима нужно долази до дестимулације пољопривреде која све теже задовољава и потребе постојеће индустрије, а тиме и њене репродукције (Веселинов, 1987: 29).

Показало се да аграрна реформа и колонизација 1945-1948. године, није остварила оно најважније што се очекује од свих мера аграрне политике - унапређење и повећање пољопривредне производње са једне и елиминација аграрне пренасељености са друге стране. Уколико нема повећаних улагања капитала у пољопривреду, реформа неће дати значајније економске резултате. Исто тако, вишак пољопривредног становништва може једино да се апсорбује убрзаним индустријским развојем (Митровић, 1999: 136).

Колективизација и стварање земљорадничких задруга

Претходно споменута чињеница да је КПЈ одржала приватни посед над земљиштем и поделила земљу сељацима (барем једном делу), никако није значила да су комунисти одустали од идеје колективизације, односно од идеје стварања крупних добара у државном (друштвеном) власништву. Сама колективизација је означавала процес обједињавања сељачких поседа и других производних средстава путем земљорадничких задруга.

Будући да друштвене околности нису биле повољне, у првим годинама након рата, КПЈ није инсистирала на колективизацији „по сваку цену”. Прво је друштво требало постепено (кроз говоре идеолога КПЈ, пропагандни материјал, новинарске чланке, „партијски рад” на селу и сл.) припремити. Сигурно да је одређене мере (па и колективизацију) убрзао и сукоб КПЈ са СССР⁴, као и проблеми повећане потражње пољопривредних производа. У складу са владајућом идеологијом, излаз

⁴ До сукоба КПЈ са Стаљином и земљама Инфорбирова долази 1948. године. За наш рад ово је посебно важно због чињенице да се један од основних разлога сукоба налази управо у аграрној политици коју је водила КПЈ, а коју је СССР сматрао неодговарајућом (постојање приватне својине и аграрна реформа). Видети више у: Петровић, Небојша (2009): *Политика на селу 1945-1950*, Култура полиса; Факултет за Европске правно-политичке студије, Нови Сад, стр. 121-137.

није тражен у јачању индивидуалног сељака, већ у јачању „социјалистичког сектора” у пољопривреди (Додић, 1999: 105).

Земљорадничко задругарство је добило изузетан значај јер је, по мишљењима идеолога КПЈ, најбоље одговарало примарном циљу колективизације. Сматрало се да ће се на тај начин сељак најлакше „превести на социјалистичке форме”. Додатна погодност је била у чињеници да задругарство има дугу традицију у појединим деловима Југославије. О традицији задругарства говори и сам Кардељ, али увек наглашавајући да се са таквим задругама мора раскрстити јер су оне биле „један од проводника капиталистичког развоја на селу” (Кардељ, 1947: 6-30).

КПЈ је, кроз оваква решења, настојала да осигура утицаје на привредна збивања села као и могућност државних интервенција у производњи, снабдевању и расподели робе (Додић, 1999: 47). Оно је сматрано „организационим средством превођења сељаштва на пут социјализма” (Кардељ, 1947: 21). Задруге су истовремено коришћене и као средство за остваривање политичких циљева КПЈ. Наиме, реорганизацијом и променом руководеће структуре задруга, комунисти су одстрањивали све које су сматрали „реакционарним” и „неподобним” новом режиму.

Посебан облик задруга биле су тзв. сељачке радне задруге (у наставку СРЗ). Оне су биле специфичне производне задруге које су се од осталих разликовале по томе што су сељаци, поред осталих средстава, у њу уносили и своју земљу ради заједничке обраде.

До потпуног преокрета политике КПЈ у правцу форсирања радних задруга дошло је 1949. године. До тада, партија се углавном држала принципа добровољности при формирању задруга. Управо се на питању метода спровођења колективизације на селу видео раскорак између званичне политике коју је КПЈ прокламовала (добровољност при приступању задругама) и онога што се на терену дешавало. У том смислу, можемо рећи да су најчешће коришћене методе принуде биле: а) административно-принудне (обавезан откуп пољопривредних производа, прогресивно опорезивање, присилна арондација), б) психолошки притисак и ц) физичко насиље. Истовремено, задруге су имале значајне олакшице и привилегије (Додић, 1999: 137-139).

Сада је политика КПЈ на селу била усмерена на стварање задруга по „сваку цену”. У том случају није се водило рачуна ни о реалним могућностима, тј. најминималнијим неопходним условима за формирање задруге. Због тога су створане и задруге које су окупљале свега 10-ак (па и мање) домаћинстава и нису биле у стању да подмире ни своје сопствене потребе.

Сељаци су на различите начине пружали отпор колективизацији - од агитационих делатности, преко саботажа, па све до отвореног насиља. Сама количина незадовољства сељака колективизацијом, огледана је и у примерима одбијања значајног броја чланова партијске организације да приступе задругама.

Највећи број сељака је користио законско право на иступање из СРЗ након трогодишњег рада у њима. Но, у молбама за иступање су се могли наћи и други разлози: нерешена социјална питања у задругама, економско стање задруга, неправилна подела прихода и организација рада, неисплаћивање закупнине на унету земљу задругара, недемократски начин руковођења, повлашћен положај појединаца („другова”), итд. (Додић, 1999: 140).

Неповољна ситуација у самим СРЗ је произилазила из читавог низа економско-организационих проблема: мали приноси и продуктивност (вероватно услед немотивисаности самих сељака), не поседовање довољно механизације, недовољна рационалност у употреби радне снаге (и до 50% радне снаге је остајало неискоришћено), недовољно стручно оспособљеног кадра, нестимулативни систем расподеле остварених прихода и сл. (Додић, 1999: 147-157). Увиђајући да је све већи број сељака који желе да напусте задругу, те да је том несрећном пројекту дошао крај, идеолошки врх КПЈ је разлоге неуспеха и оправданог незадовољства сељака полако пребацивао на „неспособне директоре” СРЗ.

Уредбом о имовинским односима и реорганизацији СРЗ, 1953. године, на овај колхозни модел у организовању пољопривреде ће се ставити тачка (Додић, 1999: 162). „Та је околност омогућила сељацима да остану сељаци (не рачунајући оне који су се у потпуности деаграризовали), уместо да се претворе у раднике колхоза, зависне искључиво од државе. Сачувавши (делимично) свој економски капитал, али и онај културни (разноразна знања, предузетнички дух, одговорност) сељаци у Војводини (Србији) су, упркос томе што их је држава помагала „на кашикицу” (истовремено их административно ограничавајући), успели да се у извесној мери трансформишу у модерне пољопривреднике и спремно дочекају слом социјалистичког система (1989)” (Шљукић, 2009: 191). Међутим, расформирање СРЗ је довело до нових проблема који су се пре свега тicali питања прерасподеле задружне имовине, али и настојања режима да потпуно укине пасивне задруге у брдовитим крајевима које су државу скупо коштале, а нису доприносиле фонду пољопривредних добара (то је довело до сукоба са самим сељацима, који би у случају расформирања задруга остали без „игде ичега”). Други проблем који се појављује се тиче партијских функционера са „удобним фотеља-

ма” у СРЗ који нису могли мирно да гледају на изненадни губитак својих привилегија.

Самом судбином задругарства у социјалистичком периоду могле би се објаснити и неке од предрасуда које се данас, неминовно, повезују са самим термином „задруга”. То засигурно има везе са губитком социјалног капитала, поверења, самих сељака у државу. Са једне стране, пажња и значај који је КПЈ придавала овом идеолошком пројекту без икакве економске рачунице, су задругарство (као појам) нераскидиво повезали са социјализмом као средством експлоатације сељака. Са друге стране, стално се суочавамо са погрешним тумачењем основне делатности земљорадничких задруга. Зато је она остала синоним за „заједничко управљање”, „заједничко газдовање”, „заједничку обраду земље” ... Једном речју - синоним за „комунизам” (Шљукић, 2009: 20).

Земљишни максимум и откуп пољопривредних производа

Као што смо претходно рекли, земљишни максимум је био 25-35ха, да би се касније, 1953. године., смањило на 10-15ха. Кардељ је успостављање земљишног максимума на 10ха сматрао најбитнијом изменом која је извршена у земљишно-својинским односима после 1945. године, док се сам земљишни максимум одређивао као средство (али не и довољно) смањивања могућности за афирмацију капиталистичких тенденција у области приватно-сопственичке пољопривреде (Додић, 1999: 227).

Посматрајући са економског становишта, успостављање земљишног максимума је додатно ограничило производно најрентабилнија сељачка газдинства. Тако се наставило са дестимулацијом сељака ка производњи пољопривредних вишкова. Значајан број имућнијих сељака који су улазили у СРЗ бивао је на крају оштећен, јер су уносили више од 10ха, али су при напуштању задруга могли изнети само земљу у висини дозвољеног максимума.

Аграрна мера која је посебно утицала на ограничавање развитка пољопривредне производње на приватном поседу и гушила мотивацију сељака за производњу вишкова, била је мера обавезног откупа пољопривредних производа. Принудни откуп је први пут озаконен током рата, Фочанским прописима, 1942. године. На тај начин партизанске јединице настоје да обезбеде сигурна снабдевања. Наредне, 1943. године, начин снабдевања је унифициран на четири основна извора: ратни плен, конфискација, реквизиција и добровољни прилози (Павловић, 1997: 52-54).

Основна противречност створена у пољопривреди након рата била је у нескладу између опадајуће пољопривредне производње (за коју је најзаслужнија КПП) и растућих потреба државе за аграрним производима. Следећа противречност била је у опадању пољопривредне производње, а расту градског (уопште непољопривредног) становништва. У својим говорима, Тито је 1950. године тврдио да је до тада више од 900 000 људи прешло из села у градове, у фабрике и предузећа (Павловић, 1997: 62). Још једна противречност која долази до изражаја је садржана у чињеници да се откупним плановима прављеним од стране различитих државних и партијских органа, није водило рачуна какве ће последице откуп једног пољопривредног производа имати на други.

Идеолози КПП су увођење обавезног откупа објашњавали пре свега као економску нужност без које би у Југославији завладала глад, на селу оживели капиталисти, а сељаци се брзо обогатили. Економски разлози које је КПП наводила су се тицали већ споменуте исхране, стварања сировина за лаку индустрију, спречавање богаћења приватног шпекулантског сектора на селу, стварања вишкова на селу и сл.. Политички разлози су се налазили у искорењивању капитализма на селу, даљем јачању „чуведеног савеза радника и сељака” и сл. (Павловић, 1997: 67).

Основни елементи на којима се темељила целокупна откупна политика били су планови откупа. Управо је у њима садржана сва несрећа овог инструмента аграрне политике, будући да су начин њиховог састављања, њихови циљеви и дometri, константно били нереални. Њихова нереалност је била „условљена”, са једне стране, релативношћу самих података на којима су израђивани, а са друге, нереалним проценама очекиваних приноса од стране државних министарстава (при чему је свако министарство имало различите основне податке на којима се израђивала процена). Додатни проблем је представљала промењивост самих планова која се није појављивала само из године у годину, него и у току једне те исте откупне године (промена је, разуме се, увек подразумевала увећање предвиђених квота). Те промене су у великој мери изазивале несигурност код самих сељака, јер више нико није могао рећи шта даје држави, а шта остаје њему (Павловић, 1997: 84-92).

Промењивост није била одлика само планова, него и читаве организације откупне мреже. Она се мењала готово сваке године. Темпо њених промена је био такав да се из једне новонастале организационе форме, већ „рађала” друга. Међутим, недостатак откупне мреже се није настојао решити променом самог метода рада или унутрашње организације (у којима су углавном и били проблеми) већ простим расформирањем постојећих и стварањем нових предузећа. То је било обележено јаком и неминовном бирократизацијом.

Неиспуњавање самих откупних обавеза за сељацима је значило кривичну одговорност. Сељаци су хапшени, осуђивани, понижавани, физички и психички злостављани.⁵ Већ у првој половину 1945. године, усваја се Закон о сузбијању недопуштене трговине, шпекулације и привредне саботаже (Попов, 2002: 375). Сам закон је био поприлично неодређен, те је посебно занимљиво да су постојале разлике у тумачењу самог закона у оквиру блиских области (нпр. у Срему, Банату и Бачкој), али и у оквиру истих срезова (Попов, 2002: 379-413).

Треба још истаћи да нису само обични сељаци били под притиском КПЈ, него и сами партијски чланови. То би се такође могло тумачити као један од разлога „заоштравања” мера према сељацима. Тако су 1947. године водећи људи КПЈ, Тито, Ђилас, Кардељ и остали, критиковали КП Србије са посебним освртом на ПК КПЈ Војводине. Након тога, ПК је почео са ригорозним односом према својим члановима, али и са већим притиском на самом терену кроз обавезно присуство Контролних комисија (Попов, 2002: 254-255).

Иако није решен ниједан проблем због којих су, по њиховим тврдњама, увели меру обавезног откупа, комунисти су је након седам година укинули. Не само да нису решени постојећи, него су створени нови проблеми (који су пре свега погађали сељаштво као социјалну групу). Јасно је да ако већ узроке укидања ове мере не можемо наћи „унутра”, треба погледати „споља”.

Сходно томе, чињенице да је овај период обележен сукобом са СССР, те економско-политичком блокадом од стране Источног блока, натерао је КПЈ да савезнике потражи на „капиталистичком западу”. Наравно, радило се о обостраној користи. Чланицама Северноатланског пакта је Југославија била изузетно важна у гео-политичком смислу. Због тога је 1950. године Југославији пружена помоћ Велике Британије, Француске, Норвешке, САД и Белгије. Пробијање економске блокаде Источног блока и преоријентација Југославије ка Западу, као и значајна војна и економска помоћ истог, стварали су повољне услове за промену дотадашњих гледишта партијских идеолога на унутрашње проблеме. Дистанцирање од совјетске праксе у решавању „сељачког питања” и враћање тзв. „изворном марксизму”, јесу оквири у којима треба тражити разлоге укидања обавезног откупа пољопривредних производа (Павловић, 1997).

⁵ Више о „терору на селу” видети у: Павловић, Момчило, (1997), *Српско село 1945-1952-откуп*, Институт за савремену историју, Београд, стр. 116-156 и Попов, Јелена (2002): *Драма на војвођанском селу 1945-1952*, Платонеум, Нови Сад, стр. 375-541.

На крају можемо рећи да је обавезни откуп довео до незаинтересованости управо оног дела сељака који је производио за тржиште, да повећава своју пољопривредну производњу. Тако је обавезни откуп директно утицао на општи пад пољопривредне производње, а оваквом политиком КПЈ се директно окренула против оног дела народа који је на својим леђима, и људски и материјално, изнео рат и створио услове за долазак комуниста на власт.

Створена атмосфера страха за имовину па и за живот, малтретирања, понижења и хапшења морали су се одразити и на психо-физичко здравље сељака. То је за последицу имало потресе у самим породицама, будући да су жртве, углавном били домаћини кућа. Због тога не треба да нас чуди постојеће неповерење српског сељака према држави и њеним представницима, будући да се суштинска експлоатација сељака од стране паразитске, чиновничко-партијске, бирократије, никада није ни завршила. Она се само трансформисала.

Закључак

Из претходних редова јасно смо могли видети да је социјални капитал друштвени ресурс који се може изгубити. Уводећи у разматрања средства аграрне политике која су комунисти користили, настојали смо да покажемо како се кроз чињење неправедних дела поверење лако губи како на микро, тако и на макро нивоу. Наравно, већ смо рекли да је социјални капитал као поверење у Србији на „стакленим ногама” и због традиционалног односа народ - држава који нико не покушава да промени. Но, независно од тога, однос који су комунисти имали према сељаку засигурно је само продубио осећај неповерења сељака према држави и допринео разарању социјалног капитала.

Социјални капитал се свакако може обновити, али тај процес захтева доста времена и исправног рада. Овде пре свега говоримо о улози државе, односно друштвене елите, која је уједно и најодговорнија за стање у друштву.⁶

Директан утицај на обнову социјалног капитала држава обезбеђује кроз неколико нивоа. Са једне стране, држава има велике могућности утицаја кроз социјализацију. Социјализација је процес којим се млађим генерацијама преносе друштвено прихватљиви начини понашања, ми-

⁶ Супротно „народној” изреци: „Какав народ, таква власт”, ми бисмо рекли: „Каква власт, такав народ”.

шљења и деловања, чиме се чине друштвено способним бићима. На тај начин, у њих се „уграђују” друштвене норме и правила. Социјализацијом, или агенсима социјализације (пре свега образовно-васпитним системом и масовним медијима) држава добрим делом утиче и на систем вредности. Са друге стране, држава директно подстиче развој поверења тиме што је гарант права својине и јавне сигурности. Ако имамо ситуацију институционалне дезинтеграције и неспособности елите, као код нас, те одсуства било какве одговорности за лична и/или колективна деловања, онда тешко да се можемо надати успостављању поверења између државе и сељаштва.

Држава може имати значајну улогу у разарању/обнови социјалног капитала. Можда би се могло рећи, посматрајући однос КПЈ и сељаштва, да је поверење донекле обновљено (наравно, не потпуно) каснијих година комунистичке власти, али је поново урушено последњих 20-ак година. У том периоду долази до разарања система регулација друштвеног живота на који се навикло. Што је још трагичније, носиоци разарања тог система су исти они који су сељака деценијама раније, силом и милом, терали у претходни систем, чија се „безалтернативност” само пресликала на нови.

Литература:

Књиге:

1. Veselinov, Dragan (1987): *Sumrak seljaštva*, Ekonomika, Beograd
2. Dodić, Vera (1999): *Agrarna politika FNRJ i seljaštvo u Srbiji 1949-1953*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd; Institut za političke studije, Beograd
3. Gaćeša, Nikola (1995): *Radovi iz agrarne istorije i demografije*, Matica srpska, Novi Sad
4. Kardelj, Edvard (1947): *Zemljoradničko zadrugarstvo u planskoj privredi*, Kultura, Zagreb
5. Mitrović, Milovan (1999): *Srpsko selo*, Matica srpska, Novi Sad
6. Pavlović, Momčilo (1997): *Srpsko selo 1945-1952-otkup*, Institut za savremenu istoriju, Beograd
7. Patnam, Robert (2008): *Kuglati sam - slom i obnova američke zajednice*, Mediterranean publishing, Novi Sad
8. Petrović, Nebojša (2009): *Politika na selu 1945-1950*, Kultura polisa; Fakultet za Evropske pravno-političke studije, Novi Sad
9. Popov, Jelena (2002): *Drama na vojvođanskom selu 1945-1952*, Platoneum, Novi Sad

10. Tošić, Desimir (2002): *Kolektivizacija u Jugoslaviji 1949-1953.*, Službeni list SRJ, Beograd
11. Šljukić, Srđan (2009): *Seljak i zadruga u ravnici*, Mediterran Publishing, Novi Sad

Чланци:

1. Šljukić, Srđan (2008): Socijalni kapital kao obnovljivi resurs: Država i seljaštvo u Srbiji na početku XXI veka, *Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj (III)*
2. Bourdieu, Pierre (1997): The Forms of Capital, *Education: Culture, Economy and Society*, A. H. Halsey, H. Lauder, P. Brown & A. Stuart Wells (Eds.), Oxford: Oxford University Press
3. Fukuyama, Francis (2000): *Social Capital and Civil Society*, International Monetary Fund, Official Internet site
4. Grootaert, Christiaan, Bastelaer, Thierry (2001): *Understanding and measuring social capital*, The World Bank, Official Internet site
5. Grootaert, Christiaan (1998): *Social capital: The Missing link*, The World bank, Official Internet site.
6. Lin, Nan (2004), Social capital, Encyclopedia of Economic Sociology, Rutledge Ltd.
7. Lin, Nan (1999), Building a Network Theory of Social Capital, *INSNA: Connections Journal*, 22 (1)
8. Putnam, Robert, (2001), Social Capital: Measurement and Consequences, *Isuma: Canadian Journal of Policy Research*, 2

Destruction of social Capital: the Case of Agrarian Policy in Socialist Yugoslavia (1945-1953)

Summary: This paper seeks to contribute to understanding the clarification of the concept of social capital and his understanding through concrete, manifesting, social events. On the one hand, it represents an analysis of the agricultural policy of the communist authorities in Yugoslavia and its consequences in the period 1945-1953, while on the other hand, at the same time, it represents a clear warning of the consequences of the irresponsible policies of the social elite through the loss of trust and social capital. It also points to the existence of the traditional relations of distrust, which is due to specific historical circumstances in our country, established between the people (peasantry) and the state, and the possibilities and ways of restoring social capital.

Key words: agricultural policy, Communist Party of Yugoslavia, peasantry, social capital, state, Yugoslavia